

Transhümanizmin Ontolojik Açmazları: Zihin-Beden, Bilinç ve Benlik Problemleri Üzerine Bir İnceleme¹

Ontological Dilemmas of Transhumanism: An Inquiry into the Mind-Body, Consciousness, and Self Problems

Fatımanur GÜÇLÜER² , Ruhattin YAZOĞLU³

Geliş Tarihi (Received): 11.07.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 21.08.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Bu makale, insanın biyolojik ve bilişsel sınırlarını aşma arayışında olan transhümanist düşüncenin, karşı karşıya kaldığı temel felsefi sorunları din felsefesi perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Transhümanizm, zihin-beden ilişkisini yeniden tanımlamayı, bilinci yapay ortamlara aktarmayı ve kişisel kimliği dijital olarak sürdürebilmeyi hedefleyen bir gelecek vizyonu sunar. Ancak bu hedefler, klasik felsefede ruh-beden dualizmi, bilinç fenomeni ve benlik sorunu gibi metafizik tartışmalarla doğrudan çelişen veya onları yeniden yorumlamayı gerektiren bir yapıdadır. Bu bağlamda, insanın kendini dönüştürme arzusu, sadece teknolojik değil, aynı zamanda ontolojik bir mesele olarak ele alınmalıdır. Makalede, özellikle çağdaş filozofların yaklaşımları ışığında bu meseleler yeniden ele alınmakta, insanın tanrısal taklit yoluyla kendi sınırlarını aşmasının, ontolojik ve teolojik sonuçları sorgulanmaktadır. Çalışma, ruhun ölümsüzlüğü, bilincin kaynağı ve insanın aşkın boyutu gibi din felsefesinin temel konularıyla transhümanist projeler arasında bir gerilim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, literatürde uzun süredir tartışılmakla beraber, transhümanizmin yalnızca teknik değil, aynı zamanda felsefi ve teolojik yönleriyle de ele alınması gereği, çalışmamızın da merkezî bir vurgusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Transhümanizm, Bilim, Din, Kuantum.

&

Abstract: This article aims to evaluate the fundamental philosophical problems faced by transhumanist thought-which seeks to transcend the biological and cognitive limits of the human being-from the perspective of philosophy of religion. Transhumanism envisions a future in which the mind-body relationship is redefined, consciousness is transferred to artificial environments, and personal identity is sustained digitally. However, these goals either directly contradict or require a reinterpretation of deep metaphysical debates found in classical philosophy, such as mind-body dualism, the nature of consciousness, and the problem of personal identity. In this context, the human desire for self-transformation should be addressed not only as a technological endeavour but also as an ontological issue. The article revisits these themes particularly in light of contemporary philosophical approaches and questions the ontological and theological implications of humanity's attempt to transcend its limitations through a form of divine imitation. The study reveals a tension between core issues in the philosophy of religion -such as the immortality of the soul, the origin of consciousness, and the transcendent dimension of the human being- and transhumanist projects. In this framework, although transhumanism has been discussed in the literature for a long time, the need to address not only the technical but also the philosophical and theological aspects of transhumanism constitute a central emphasis of our study.

Keywords: Philosophy of Religion, Transhumanism, Science, Religion, Quantum.

Atıf/Cite as: Güçlüer, Fatımanur – Yazoğlu, Ruhattin. "Transhümanizmin Ontolojik Açmazları: Zihin-Beden, Bilinç ve Benlik Problemleri Üzerine Bir İnceleme". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 452-465. doi: 10.33931/dergiabant.1739633

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2025 yılında tamamladığı "Transhümanizmde Din ve Ahlak" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Bu tez 12181 proje numarasıyla Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir

² Dr. Öğr. Üyesi, Fatımanur Güçlüer, Gümüşhane Üniversitesi, develifatimanur69@gmail.com.

³ Prof. Dr., Ruhattin Yazoğlu, Atatürk Üniversitesi, ryazoglu@atauni.edu.tr.

1. Giriş

Transhümanizm, insanın biyolojik ve bilişsel sınırlarını aşmayı hedefleyen bir düşünce akımı olarak, modern bilim ve teknolojinin sağladığı imkânlarla insan doğasını dönüştürmeyi amaçlar. Bu dönüşüm, insan bedeninin fiziksel sınırlamalarını ortadan kaldırmanın yanı sıra zihinsel kapasitenin artırılmasını ve bireyin kimliğinin olumsuz görülen özelliklerinden arındırılmasını içerir. Ancak, transhümanist projelerin felsefi temelleri, insan varoluşunun en temel sorunsallarından olan zihin-beden ilişkisi, bilinç ve benlik gibi meselelerle karşı karşıya kalır.

Zihin-beden problemi, düalizm ve materyalizm ideolojileri tarafından uzun süredir tartışılmaktadır. Transhümanizm, zihni dijital ortamlara yükleme veya yapay zekâ ile bütünleştirme gibi hedefleriyle bu problemi yeni bir boyuta taşımaktadır. Zihnin biyolojik temellerinden bağımsız olarak var olup olamayacağı sorunu, transhümanizmin başarısını bütünüyle engellemese de, yine de çözülmesi gereken temel meselelerden biri olarak önemini korumaktadır.

Bilinç problemi, bireyin kendine özgü deneyimlerinin (kualia) bilimsel bir çerçevede nasıl açıklanabileceği sorusunu içerir. Transhümanist projeler, bilinçli yapay zekâ yaratma veya insan bilincini teknolojiye entegre etme çabalarıyla bu sorunun merkezine oturur. Ancak bilincin doğası ve onun yapay bir ortamda nasıl sürdürülebileceği konusunda net bir cevap bulunmaması, transhümanizmin karşılaştığı temel zorluklardan biridir.

Transhümanizm, yalnızca zihin-beden ilişkisi ve bilinç sorunlarıyla değil, aynı zamanda benlik problemiyle de bir şekilde ilişkilidir. Benlik, bireyin kimliğini ve özünü tanımlayan önemli bir unsurdur. Ancak, teknolojik müdahaleler ile zihin ve bedende meydana gelecek değişimler, bireyin kimliğinin nasıl oluştuğunu ve geliştiğini sorgulamayı gerektirir. Transhümanist yaklaşımlar, bireylerin benliklerini dönüştürme veya genişletme potansiyeli sunduğu için, bu süreçte öz kimliğin kaybolup kaybolmayacağı veya benliğin yapay unsurlarla nasıl yeniden tanımlanacağı gibi sorular ortaya çıkar. Sonuç olarak, benlik problemi, transhümanizmin felsefi çerçevesinde önemli bir yer tutar ve bireyin kimlik algısını etkileyen teknoloji ile birlikte oluşabilecek etik ve psikolojik sonuçların irdelenmesini gerektirir.

Mevcut çalışma, transhümanizmin felsefi temellerini zihin-beden, bilinç ve benlik problemleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yöntem olarak, ilgili literatürün analitik bir incelemesi yapılacak, klasik felsefi tartışmalar ile güncel transhümanist yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın özgün katkısı, transhümanist ideallerin yalnızca teknik imkânlar üzerinden değil, aynı zamanda insanın kimliğini, benliğini ve varoluşsal bütünlüğünü tehdit eden felsefi sorunlar bağlamında ele alınmasıdır.

2. Zihin-Beden Problemi

Zihin-beden problemi, zihinsel ve fiziksel olaylar arasındaki ilişkiyi konu edinen bir felsefi sorundur. Bununla birlikte, nörobilim, yapay zekâ, psikoloji, tıp ve genetik gibi disiplinlerin katkılarıyla bu tartışmalar daha geniş bir zemine taşınmıştır. Bu çerçevede, insan beynindeki sinir hücrelerinin elektriksel sinyallerle çalışması olgusu, bilincin, hayal gücünün ve özgür iradenin nasıl ortaya çıktığına dair sorularla birleşerek, meselenin salt felsefi olmaktan çıkıp bilimsel olarak da yanıtlanması gereken bir problem hâline gelmesine yol açmaktadır.

İnsan ara yüzünü bir yapay zekâyâ aktarıp bunu yapay zekada yaşatmak, transhümanizmin hedeflerinden biridir.⁴ Bu bağlamda öncü transhümanist Ray Kurzweil, tekilliğe giden en önemli yollar arasında bu amaca yönelik projeleri göstermektedir. Ona göre tekillik, biyolojik beden ve beynin sınırlılıklarının aşılmasıyla, insan yazgısı üzerinde güç kazanılması ve ölümsüzlüğün bizzat insan eliyle mümkün hâle gelmesi anlamına gelmektedir. Tekillik, insan bilinci ile teknolojinin birleşmesini, yani biyolojik varlığımızın dijitalleşerek yeni bir boyut kazanmasını temsil edecektir.⁵ Bu şekilde vaat

⁴ İsmail Hakkı Aydın, *Kuantik Çağ* (İstanbul: Girdap Yayınları, 2021), 113.

⁵ Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 22-23.

ölümsüzlüğe ulaşabileceği umulmaktadır. Transhümanizmin bunu gerçekleştirebilmesinin önündeki en büyük engel, giderek daha da rafine hale gelen klinik ve deneysel çalışmalara rağmen, bilinç ile beyin arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde anlaşılamamasıdır.⁶ Bu yüzden bazı soruların hâlâ cevaplanması beklenmektedir. Örneğin, zihin ve beden arasındaki ilişkinin ne olduğunun, yani, eğer zihin maddi olmayan bir şey olarak düşünülüyorsa, fiziksel bedenin bundan nasıl etkilenebildiğinin açıklanması gerekmektedir. Bu soruların cevabının mümkün olup olmadığı ise henüz açıklığa kavuşturulamamıştır.⁷

Zihin-beden problemi kendi içerisinde paradoks barındıran bir argüman olarak görülmektedir.⁸ Bu paradoksa sebep olan önermeler şunlardır:

1. Zihin fiziksel olmayan bir şeydir.
2. Beden fiziksel bir şeydir.
3. Zihin ve beden etkileşir.
4. Fiziksel ve fiziksel olmayan şeyler etkileşemez. Buradaki önermelerin her biri kendi içinde doğru ama bir bütün halinde tutarsız görünmektedir.⁹

İnsanda bulunan zihinsel arzusun, kendisine eşlik eden kuale ile birlikte fiziksel nöronların atış yapmasına sebep olması, yani kalemi masadan alma arzusunun fiziksel olarak kolumuzu kaldırmak için gerekli olan nöronların ateşlenmesine sebep olması, henüz açıklanamamış büyük bir gizem olarak görülmektedir.¹⁰ Diğer bir deyişle insanların hisleri, düşünceleri, acıları gibi bilinçli deneyimlerinin tamamen fiziksel parçacıklardan ibaret olan bir dünyada var olabilmesi problemi zorlaştırmaktadır.¹¹

Zihin-beden problemi, yüzyıllardır filozoflar ve bilim insanları tarafından ele alınmış, bu süreçte farklı kuramlar ve yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşımları düalist, monist, fizikalist ve işlevselci görüşler oluşturmaktadır. Öncelikle düalizm zihin ve bedenin iki ayrı ve birbirinden tamamen farklı şey olduğunu öne süren natüralist karşıtı bir iddiadır. Bu iki farklı şey, fiziksel olmayan ile fiziksel olan şeydir. Zihin ve beden birbirinden bağımsız olarak var olabilen tamamen farklı şeylerdir. Felsefe tarihinde Descartes gibi bazı filozoflar bağımsız bir şekilde var olabilen böyle şeyleri töz olarak adlandırmıştır. Töz düalizmi birbirinden bağımsız var olabildikleri için zihin ve bedenin farklı olduklarını veya birer töz olduklarını savunan görüştür. Etkileşimci töz düalizmi, bu iki tözün aralarında nedensel etkileşimin mümkün olduğunu söyleyen görüştür. Örneğin, insan uzun süre aç kalırsa kan şekerinin düşmesine bağlı olarak zihin karışır ve kişinin ruh hali değişebilir. Bu noktada etkileşimci tözsel düalizm fiziksel varlığın veya beden denen şeyin etkileştiğini ya da kesinlikle öyle görüldüğünü ve böylece fiziksel olmayan tözünü veya zihin denen şeyi etkilediğini söylemektedir. Bu inanca göre beden gömüldükten sonra zihin yok olmaksızın var olabilir.¹² Epifenomenalizm ise etkileşimci, yani ruhun ve bedenin birbirinden etkilenebileceği teorisine tek yanlı bakarak sadece bedenden ruha doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu kabul eden teoridir. Buna göre ruhta oluşan her türlü şey bedensel faaliyetin bir sonucudur.¹³

Düalist teorilerin çoğu, zihin ve beden arasındaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz görülerek eleştirilmiştir.¹⁴ Bedenden ayrı bir ruh inancı modern bilimin fikirleri ile tam bir uyuşma içinde değildir. Özellikle modernizm ile popülerlik kazanan materyalizm insanı tek boyutlu bir şekilde tasvir eder.¹⁵ Bu anlayışta fizik âlemi ve metafizik âlem birbirinden keskin bir şekilde ayrılmış ve bilginin konusu sadece nesnel

⁶ Giulio Tononi, et al., "Integrated information theory: from consciousness to its physical substrate", *Nature reviews neuroscience*, 17/7, (2016), 450-461, 450.

⁷ Huimin Lu, et al., "Brain intelligence: go beyond artificial intelligence", *Mobile Networks and Applications*, 23, (2018), 368-375, 369.

⁸ Jonathan Westphal, *Zihin-Beden Problemi*, çev. Saliha Tuncer Erdem, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2020), 9.

⁹ Westphal, *Zihin-Beden Problemi*, 17.

¹⁰ Westphal, *Zihin-Beden Problemi*, 28-29.

¹¹ John Searle, *Zihin Kısa Bir Giriş*, çev. Deniz Saraç, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 15-16.

¹² Westphal, *Zihin-Beden Problemi*, 45-46.

¹³ Jerome A. Shaffer, *Bilinç, Ruh ve Ötesi*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 65.

¹⁴ Searle, *Zihin Kısa Bir Giriş*, 50-51.

¹⁵ Tuncay İmamoğlu-Ruhattin Yazoglu, "Bâbertî'nin Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri ve Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, (2010), 35-45, 36.

olanla sınırlandırılmıştır.¹⁶ Bu anlamda materyalizm herhangi bir düalist görüşü kabul etmez ve var olan tek gerçekliğin maddesel veya fiziksel gerçeklik olduğunu ve buna bağlı olarak zihinsel durumlar gerçekten varlarsa onların bir çeşit fiziksel durumlara indirgenebilir olduklarını savunur.¹⁷ Fakat materyalistler her ne kadar görüşlerinin doğru olduğuna ikna olmuşlarsa da tıpkı düalistlerde olduğu gibi felsefecilerin tamamını ikna edecek bir açıklamayı sunamamışlardır. Çünkü materyalistler de insanların içsel olarak bilinçli olduğu durumlara ve yönelimsel davranışlara sahip olduğumuza ilişkin apaçık gerçeği reddetmekle sonuçlanmayan zihnin tamamen tatmin edici materyalist bir açıklamasını veremedikleri için eleştirilmektedirler.¹⁸

Tüm bunların yanında maddeci bir anlayışa sahip fizikalist zihin teorisi olan işlevselcilik konumuzun ana teması olan transhümanistlerin hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu teori Hilary Putnam tarafından geliştirilmiştir. Ona göre acı gibi duygular bir beyin durumu değil olasılıksal bir otomat durumdur veya bir *Turing makinesi*'dir. *Turing makinesi* özünde bir bilgisayardır; hesaplama yapar ve sahip olduğu bilimsel ve işlevsel durumları onun fiziksel durumları değildir. Burada işlevselcilik zihni sabit donanımla değil, aktif olan yazılımla karıştırmaktadır. İşlevselciliğe göre zihin fizikseldir ama onlara göre bir bilgisayar programının fiziksel olduğunu kabul etmek ne kadar yanlış ise zihnin de fiziksel olduğunu düşünmek o kadar yanlıştır. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, bilgisayar programının işlevselliğidir. Dolayısıyla yapay zekâ üzerine çalışan düşünürler için işlevselcilik önemlidir. Bir *Turing makinesi* neyi hesapladığı hakkında hiçbir fikri olmadan hesaplamaya devam eder bu bir fikre sahip olduğundan dolayı değil işini yapması gerektiğindendir.¹⁹ *Bilinçli Zihin* kitabının yazarı Zoltan L. Torey'e göre bilgisayar performansı insan beynindeki motor yeteneğin açıkça bir uzantısıdır. Tıpkı bir teleskop ya da bir mikroskop gibi beynin duygusal tarafındaki uzantıları tamamlar ve epistemolojik olarak onlara denktir. Nasıl bu yardımcı duygusal araçlar hücrelerin içini göstererek ya da uzak galaksilere ait görünmez radyo dalgalarını saptayarak bize bilginin derinlerine nüfuz etme imkânı veriyorsa, bilgisayar da bizim hayal edemediğimiz ya da düşünemeyeceğimiz kadar karışık pek çok konuyu işlememizi sağlar.²⁰ İşlevselciliğe göre zihin, iç özelliklerle değil işlevleri açısından ele alınır. Bu yaklaşımda insan zihni mevcut bilgisayarlara benzetilir ve yapay zekâ çalışmalarında üretilen bilgisayarların bilincin özelliklerini gerçekleştirebileceği iddia edilir.²¹

Nörobilim ve bilinç üzerine çalışmalar yapan bazı bilim insanlarına göre ne monistlik ne de düalist teoriler çözüme ulaşabilir. Bu yüzden yeni bir teoriye ihtiyacımız vardır. Bunu sağlayacak şey ise ona göre kuantum fiziğidir. Kuantum fiziğinin yeni dili, kelimeleri ve mantığı neredeyse üç yüz yıl süren klasik fiziğin bakışına galip gelip bilinç-beyin ya da ruh-beden ilişkisine yeni bir pencereden bakılmasını sağlayacaktır.²²

Zihin-beden problemi, özellikle bilinç ve fiziksel beden arasındaki ilişkiyi anlamaya çalıştığı için transhümanizm açısından oldukça kritik bir konudur. Zihin-beden probleminin çözümü, madde olmayan bir zihin ile fiziksel bedenin bir şekilde birleştiğinin kanıtlanması ile gerçekleşirse, transhümanizmin makinelerle bilinci yükleme ve insan bilincini aktarma hayali de ortadan kalkmış olur. Ölümsüzlüğe ulaşmada en büyük güveni sağlayan bilinç aktarımı projesi doğal olarak kendini feshetmiş olur. Ama zihin-beden çalışmaları materyalizmi kanıtlayacak şekilde neticelenirse, yani bilincin beynin bir ürünü olduğu kanıtlanırsa, o zaman bu bilinç insandaki gibi kopyalanarak makinelerle yüklenebilir. Bu buluş ise genel teizm inancındaki "ruh" kavramının yeniden sorgulanmasına sebep olur. Transhümanist ideallerin gerçekleşme ihtimali, teistik inancı doğrudan geçersiz kılmaz, fakat ruh, ölüm, öte dünya ve insanın sınırları gibi temel kavramların yeniden yorumlanmasını gerekli hale gelir. Bu

¹⁶ Tuncay İmamoğlu, "Modernizm Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, (2017), 1-10, 2.

¹⁷ Searle, *Zihin Kısa Bir Giriş*, 55.

¹⁸ Searle, *Zihin Kısa Bir Giriş*, 56.

¹⁹ Westphal, *Zihin-Beden Problemi*, 94-95.

²⁰ Zoltan L. Torey, *Bilinçli Zihin*, çev. Ali Bucak (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2019), 153.

²¹ Caner Taslaman, *Fitrat Delilleri*, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2020), 244.

²² Tarlacı, *Bilinç*, 253.

bağlamda, söz konusu ideallerin klasik-geleneksel yorumlarla çatışması, onların teistik inancı bütünüyle yanlışladığı anlamına gelmez, aksine, dinî düşüncenin yeni bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında farklı açıklayıcı teoriler ekseninde yeniden inşa edilmesine zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla, transhümanizmin teizm karşısında ortaya koyduğu meydan okumayı değerlendirirken, inancın kendisi ile inanca dair tarihsel yorumların birbirinden ayrılması önem arz etmektedir.

Netice olarak zihin-beden problemi üzerine yapılan çalışmalar, transhümanizm açısından büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar transhümanizm yaşamın uzatılması, zihinsel fonksiyonların geliştirilmesi ve bedenin iyileştirilmesi gibi birçok hedefi içerse de, bu problemin çözülmemesi hâlinde ideolojinin bütüncül başarısı açısından önemli bir eksiklik varlığını sürdürmeye devam edecektir.

3. Bilinç Problemi

İnsanlık için günümüzde hâlâ en büyük gizemlerden biri bilinçtir. Beynin yapısı ve işleyişi üzerine yapılan araştırmalar, özellikle son yüzyılda hız kazanmış ve bilişsel süreçlerde beynin hangi bölümlerinin nasıl kullandığı gibi konulara dair önemli bulgular elde edilmiştir. Artan sinirbilimsel çalışmalar sayesinde, beynin bilişsel süreçlerde hangi mekanizmaları devreye soktuğu doğrudan gözlemlenebilmekte ve deneyler yoluyla zihinsel işlevlerin sinirbilimsel temellerine ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak, tüm bu ilerlemelere rağmen bilinç kavramının kaynağı, anlamı ve gerçekten bağımsız bir varlığı olup olmadığı gibi sorular hâlâ net bir yanıt bulabilmiş değildir. Bilincin, yalnızca bir algı yanılması mı yoksa somut bir gerçeklik mi olduğu gibi meseleler, çözümü zor sorular arasında yer almaktadır.²³ O zaman denebilir ki bilinçli görüntülere ait ampirik bir teori, nöral verilerden kolayca elde edilememektedir.²⁴

Bilinç, günümüzde "zor problem" olarak adlandırılmaktadır. Zor problem nitelemesi ilk kez 1994 yılında David Chalmers tarafından kullanılmıştır. Chalmers'a göre, kolay problemler henüz tam olarak çözülmemiş olsa da nasıl çözülebileceklerine dair elimizde belli bir bilgi bulunan problemlerdir. Ancak bilinç söz konusu olduğunda durum farklıdır; çünkü öznel deneyimlerin nesnel bir beyin yapısından nasıl ortaya çıktığı hâlâ büyük bir muammadır. Chalmers'a göre, bilinçle ilgili asıl güçlük, fiziksel süreçlerin nasıl olup da bilinçli deneyimleri meydana getirdiğini ve bunun neden gerçekleştiğini açıklayabilmektir.²⁵ Chalmers'a göre düşünme ve algılama süreçleri bilgi işleme ile gerçekleşse de bunların öznel bir yönü vardır. Çünkü bilinçli bir varlık olmanın nasıl bir his olduğu deneyimle ilgilidir. Örneğin, bir şeyi görmek yalnızca görsel algı değil, aynı zamanda kırmızılığın hissedilen niteliği, ışık ve gölge farkı gibi duyuları da içerir. Benzer şekilde, klarnet sesi veya naftalin kokusu gibi algılar farklı deneyimlere yol açar. Acı, haz, zihinsel imgeler, duygular ve düşünce akışı da bu kapsamda yer alır. Ortak nokta ise, tüm bu durumların belirli bir his yaratması ve deneyim olarak adlandırılmasıdır.²⁶

Chalmers öznel deneyimlerin beyin sürecine indirgenemeyeceğini ifade eder. Yalnızca beyin süreçlerine dayalı hiçbir açıklama bilincin varlığını ortaya çıkarmaya yetmeyecektir. Ona göre beyin ve öznel deneyim arasında bağ vardır. Bilincin uzay-zamana indirgenemez bir şey olduğunu kabul edip bilinçle ilgili de birtakım basit temel yasalara ulaşılabileceğini ifade eden Chalmers, bilinci evrenin temel bir ilkesi olarak kabul eder.²⁷ Bu anlayışa göre bilinç yalnızca beyin aktiviteleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Başka bir deyişle bilinci anlamak için fizik ötesi bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Chalmers'ın bu görüşleri, bilincin doğasına dair materyalist açıklamaları sorgulatarak konuya yeni bir felsefî boyut kazandırmaktadır.

İnsanda var olan bu bilincin ne işe yaradığını ve ona nasıl sahip olunduğu merak konusudur.²⁸ Bu konuda birden fazla yaklaşım vardır. Metafizik temelli yaklaşımlar, evrimci veya materyalist yaklaşımlar bunlardan bazılarıdır. Bu teoriler, bilincin doğasını anlamak için farklı bakış açıları sunar. Henüz kesin

²³ Susan Blackmore, *Bilinç*, çev. Oğuz Akçelik (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2019), VII-VIII.

²⁴ Patricia S. Churchland, *Brain-wise: Studies in neurophilosophy* (Cambridge: MIT press, 2002), 112.

²⁵ David J. Chalmers, "Is the hard problem of consciousness universal", *Journal of Consciousness Studies*, 27/5-6, (2020), 227-257, 227.

²⁶ David J. Chalmers, "Facing up to the problem of consciousness", *Journal of consciousness studies*, 2/3, (1995), 200-219, 201.

²⁷ Susan Blackmore, *Bilinç Üzerine Konuşmalar*, çev. Seda Akbıyık (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 57.

²⁸ Blackmore, *Bilinç*, 11.

bir teori üzerinde uzlaşmış değildir, ancak her biri bilincin belirli bir yönünü açıklamaya çalışır. Modern bilimin -üzerine sıkça durup eleştirdiğimiz üzere- ampirik temele oturtamadığı bilgileri yok sayma eğilimi, bilince metafizik bir olgu olarak bakan yaklaşımları da değerlendirmeye almamasına neden olmaktadır. Bu anlamda maddeci görüşler bilim dünyasında kendine daha çok yer bulabilmiştir.

Bilinci doğaüstü unsurlara başvurmada açıklamaya çalışan materyalist düşünce, nörobilimin bilinç ve beyin arasında güçlü bağlantılar ortaya koymasından yola çıkarak bir açıklama sunmaya çalışır. Bu anlayışta bilinçli makineler üretme fikri teorik olarak mümkün görünmektedir. Zira bilinç, beynin bir ürünü ise o da fizikseldir, fiziksel olan bir şey ise teknoloji aracılığıyla üretilebilir. Ancak bu, yalnızca metafizik yapılabirlik düzeyinde bir iddiadır, teknik açıdan uygulanabilirliği ise henüz garanti etmemektedir.

Transhümanistler için bilinç konusu, insana sunduğu biyolojik sınırlarını aşma hedefi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bilincin dijital ortama aktarımı ve yapay zekâyla birleşme projeleri bu problemin çözümüne bağlıdır. Başarılı olunması durumunda dijital ölümsüzlük gibi hedeflere varılabilecektir. Fakat bilincin nasıl ortaya çıktığı gibi soruların cevabı metafizik öğelerle ilgiliyse ya da bilinç biyolojik bedenle bağlı olduğu sürece işliyorsa bu halde transhümanizmin zihninin aktarımı ve ölümsüzlüğe ulaşma idealleri zor bir problemle karşı karşıya kalacaktır. Dolayısıyla bilinç konusu transhümanistler için teknolojik ilerlemeleri yönlendirecek kadar önemlidir.

Transhümanist bilim insanları insan beynini bir bilgisayar yazılımıyla aynı görmektedir.²⁹ Yani eğer beyin bütün ayrıntılarıyla haritalandırılabilirse onu bir bilgisayara kopyalamakta bir engel kalmayacaktır. Hâlihazırda transhümanistlere göre bilinç, bir bilgisayar programının farklı donanımlarda çalışabilmesi gibi, biyolojik bir beyinde veya yapay bir sistemde de var olabilir. Fakat bunun için önce bilincin üzerindeki gizemin kaldırılması gerekmektedir.

Transhümanizmin ölümsüzlük arayışları açısından dikkat çekici bir örnek olan Kim Suozzi vakası, konunun önemini anlamak için değerlendirilebilir. Bu 23 yaşındaki genç, beyninde oluşan kanser yüzünden kendisine kısa bir ömür biçilmiş biri olarak transhümanizmin *Cyronics* projesi ile yeniden hayata dönebileceğine inanarak sosyal medyada yaptığı yardım kampanyasından topladığı 80 bin dolar ile kendini dondurmuştur. Fakat işlem sırasında beynin dokusunu donma hasarından koruyan maddenin, büyük olasılıkla da damarların bozulmuş olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla beyin donmanın vereceği hasara karşı korumasız kalmıştır. Sonrasında doktorlar bu hasar karşısında Kim'in yeniden hayata dönme şansı olsa bile oluşan fiziksel hasarı düzeltemeyeceklerini itiraf etmek durumunda kalmışlardır.³⁰ Bu durum Kim'i yeniden hayata döndürmenin alternatif yollarını gündeme getirmiştir. Bu yollardan en dikkat çekicisi bu kişinin beynini bir bilgisayar programına yüklenebileceği önerisi olmuştur.³¹ Bu örnek transhümanizmin bilinç aktarma projesine olan arzuyu ve güveni göstermektedir. Bu yüzden bilinç çalışmaları transhümanizmin bel kemiğini oluşturmaktadır.

Bilincin beynin bir işlevi olduğuna inanan transhümanist bilim insanları, çalışmalarını materialist ideoloji ile temellendirmektedirler. Örneğin dünyada ürettiği teknolojiler ile ses getiren Elon Musk'ın nörolog uzmanları ile birlikte implante edilebilir beyin-makine arayüzleri geliştirmek amacıyla kurduğu nöroteknoloji şirketi, insanların bilgisayar yazılımı ile birleşmesi ve yapay zekâ alanındaki gelişmelerin desteklemesi üzerine bir dizi proje üzerine çalışmaktadır. Tüm bu amaçlarına ise özellikle insan beynine yerleştirecekleri bir çip yardımıyla ulaşabileceklerini iddia etmektedirler.³² Beyne yapılması düşünülen bu müdahalelerin menfi ve müspet yanları ise oldukça tartışmalıdır.

Ray Kurzweil, insan seviyesinde bir yapay zekânın, bilgisayarların hız, doğruluk ve bellek paylaşımı konusundaki üstünlüğüyle birleşmesinin olağanüstü sonuçlar doğuracağını ifade eder. Ancak bugüne

²⁹ Cengiz Dağdelen, *Post-hüman*, (Konya: Tılsım Yayınları, 2021), 13.

³⁰ Amy Harmon, "Hoping to Transcend Death, via Cryonics", *The New York Times*, 2015, A1-L.

³¹ Susan Schneider, *Yapay Sen*, çev. Tülay Tosun (İstanbul: Tellekt Yayınları, 2022), 129.

³² Serhat Arvas, *Dijital İşgal ve Transhümanizm* (İstanbul: Kudema Yayınları, 2022), 209.

kadar yapay zekâ çalışmaları, insan zihninin nasıl çalıştığını tam olarak anlamamamız nedeniyle, beyin işleyişine dayalı mühendislik süreçlerinde yeterince kullanılmamıştır. Kurzweil, insan düşünme sisteminin temel prensiplerini kavrayabilirsek, bu bilginin bizi daha gelişmiş zeki makineler üretmeye götüreceğini savunur. Ona göre, biyolojik nöronlardan çok daha güçlü bilgi işleme teknolojileri geliştirerek bunları zamanla iyileştirebiliriz. Bu süreç, hem insan zihnine dair anlayışımızı artıracak hem de Alzheimer, Parkinson ve duyuşal yetersizlikler gibi nörolojik hastalıkları tedavi etmek için yeni yöntemler sunarak zekâmızı önemli ölçüde ileriye taşıyacaktır.³³

Kurzweil, insan beynini anlamak ve modellemek için en önemli yöntemlerden biri olan “tersine mühendislik” işleminden bahseder. Bu sürecin ilk aşaması, beynin işleyişini anlamak için doğrudan içine bakmaktır. Kurzweil, beynin tersine mühendislik yoluyla incelenebilmesi için gerekli olan tarama ve bilgi işleme teknolojilerinin, tıpkı genom projesinde olduğu gibi hızla geliştiğini savunur. Nanobot teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte, beynin yüksek hassasiyetle taranması mümkün olacak ve böylece insan zekâsının işleyiş mekanizmalarını anlamak ve bu yetenekleri daha gelişmiş bilgi işlem sistemlerine aktarmak kolaylaşacaktır. Ona göre insan beyni, karmaşık bir hiyerarşik yapıya sahiptir, ancak bu karmaşıklık, aşılması imkânsız bir düzeyde değildir.³⁴ Ray Kurzweil’e göre bilgi işleminin ve iletişimin fiyat performansı her yıl ikiye katlanmaktadır. Ona göre insan zekâsını taklit etmek için gereken bilgi işlem kapasitesi yirmi yıldan önce elimizde olacaktır.³⁵ Görüldüğü üzere Kurzweil bilincin, beyindeki bilgi işleme süreçlerinin bir ürünü olduğunu, yeterince gelişmiş teknolojiler ile modellenilebilir ve hatta yapay sistemlere aktarılabilir olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, insan zekâsını anlamak ve yeniden oluşturmak, bilinçli makineler geliştirmeyi mümkün kılacaktır.

Kurzweil gibi bu alanda çalışan nörobilimciler de bilinç alanında yaşanan başarısızlıkların ve umut edilen ilerlemenin bir türlü kaydedilememesinin sebebini, bu alanın araştırmacılarının çok gelişmiş bir nöral ağa sahip olan beyni yalnızca analog ve dijital bilgisayarlar kullanarak modellemeye çalışması olarak görürler. Buna göre nöral ağlar, sabit bir yapıya sahip olan bilgisayarlardan farklı olarak sürekli yeniden bağlantı kurup, kendilerini yeni görevler için desteklerler.³⁶

Bu problemin çözümü Newton fiziğinin yerini kuantum fiziğine bırakması olarak görülmektedir. Çünkü klasik fizik ampirik olarak ele alamayacağı zihinle ilgilenmezken, kuantum fiziği zihin kavramını açıklamaya çalışmaktadır.³⁷ Bu sayede evren-insan etkileşimli yeni kapıların açılması beklenmektedir.³⁸ Bilim insanları kuantum verileri ışığında bilinci beyinde arama çalışmaları yapmaktadır. Bunu yaparken kullandıkları en önemli yöntem nanoteknolojidir.³⁹

Kuantum mekaniği ile cisimlerin geçirgen olmayan bariyerlerden geçmesinin, aynı anda birden fazla mekânda bulunabilmesinin veya hayalet bağlantılar kurabilmesinin mümkün olabileceği iddia edilir.⁴⁰ Roger Penrose ve Stuart Hameroff tarafından geliştirilen kuantum bilinç teorisine göre bilinç, beynin mikrotübüllerindeki kuantum süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Bilincin geleneksel sinirbilim açısından anlaşılması zor özellikleri, madde ve enerjinin temel davranışını tanımlayan kuantum teorisinin uygulanmasını gündeme getirmiştir.⁴¹ Bu bilim insanlarına göre bilinen ve deneysel olarak gözlemlenen nörobilime dayanan bilinci anlama yaklaşımları belirli kritik yönleri açıklamada başarısız olur.⁴² Bu anlayışa göre insan zihni bilgisayar gibi modellenemez bir yapıdadır.

Penrose-Hameroff’un kuantum bilinç teorisine göre, beynimizdeki nöronlar içinde bulunan mikrotübüller, kuantum seviyesinde işleyen fraktal desenlere sahiptir. Fraktallar, basit tekrarlarla sonsuz

³³ Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, çev. Mine Şengel (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 209-210.

³⁴ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 210-211.

³⁵ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 211.

³⁶ Mehtap Doğan, *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi* (İstanbul: Çizgi yayınları, 2020), 41-42.

³⁷ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 71.

³⁸ Aydın, *Kuantik Çağ*, 45.

³⁹ İsmail Hakkı Aydın, *Beyinler Arası İnternet*, (İstanbul: Girdap Yayınları, 2021), 50.

⁴⁰ İsmail Hakkı Aydın, *İnsanlığın Geleceği*, (İstanbul: Girdap Yayınları, 2021), 119.

⁴¹ Stuart Hameroff - Roger Penrose, “Orchestrated reduction of quantum coherence in brain microtubules: A model for consciousness”, *Mathematics and computers in simulation*, 40/3-4, (1996), 453-480, 453.

⁴² Hameroff-Penrose “Orchestrated reduction of quantum coherence in brain microtubules: A model for consciousness”, 476.

derecede karmaşık yapılar oluşturabilir. Bu nedenle, bilincin karmaşıklığını açıklamak için uygun yapılar olarak görülürler. Teori, bu fraktal desenlerde hareket eden kuantum parçacıklarının, bilincin ortaya çıkmasını sağladığını öne sürer. Bu yüzden Penrose ve Hameroff'un önerisine "kuantum bilinci" teorisi denir.⁴³ Buna göre bilinç uzay ve zamanın ötesinde, maddeye indirgenemeyen bir yapı olarak tanımlanır. Bilinç aynı zamanda beynin içinde olmayan, ancak onun üzerinde işleyen holografik ve elektromanyetik bir aktivasyondur. Beyin, bu bilinç mekanizmasının dışı yansıyan vitrini gibidir. Kuantum teorisinde bilinçli düşüncelerin ve niyetlerin, "psikon" adını verdiği madde üstü bir enerji aracılığıyla sinir hücrelerini etkilediği öne sürülür. Kişi bir hareket yapmaya karar verdiğinde, bu psikon sinir hücrelerini tetikleyerek fiziksel eylemin gerçekleşmesini sağlar. Buna göre klasik fizik, zihnin bütüncül yapısını tam olarak açıklayamazken, kuantum mekaniği bilincin madde altı boyutunu anlamamıza yardımcı olabilir. Çünkü kuantum yaklaşımı, önsezileri ve bilinçli deneyimleri açıklamada yeni bir çerçeve sunmaktadır.⁴⁴ Bu anlayışlara göre bilinç deneyimi, beynin kuantum mekaniğine ait özelliklerine bağlı olabilir. Eğer öyleyse bilim, beynin gerçek bir kuantum kopyasını yapmak için gereken bilgiden sonsuza kadar mahrum kalabilir. Çünkü parçacıkların ölçülmesini de içine alan kuantum sınırlamaları, insanın gerçek bir izomorfunu yapmak için ihtiyaç duyulan beynin kusursuz özelliklerini öğrenmeye izin veremeyebilir.⁴⁵

Görüldüğü üzere son zamanlarda bilinci açıklamak için klasik fizikten farklı olarak kuantum mekaniğine dayanan teorilere odaklanılmaktadır. Kuantum fiziğinin, bilinci anlamada yeni bir çerçeve sunduğu ve klasik sinirbilimin yetersiz kaldığı noktaları açıklayabileceği öne sürülmektedir. Bu bakış açıları, bilincin doğasını anlamada kuantum mekaniğinin potansiyel bir açıklama sunduğunu gösterirken, aynı zamanda bilimsel sınırlarımız nedeniyle bilincin tam olarak kopyalanmasının veya modellenmesinin mümkün olup olmadığı konusunda bir belirsizlik oluşturmaktadır.

Bilinci anlamaya dair çalışmaların gelişen teknolojilere rağmen istenilen düzeyde olmadığı aşîkârdır. Düalistler bilinci bedenden ayrı bir cevher olarak tasavvur ederken bunu mevcut bilim anlayışı ile temellendiremediklerinden günümüzde yeteri kadar kabul görmemiştir. Çünkü düalist yaklaşımda eğer işin içinde Tanrı inancı yoksa bedenden ayrı bir cevher olan bilincin varlığının nasıl ortaya çıktığı büyük bir soru olarak ortada kalmaktadır. Tanrının varlığı konusunu mevzu dahi etmeyen materyalist yaklaşımlar, mevzu edilmeyen bir varlıktan doğmuş olan bilinci de doğal olarak kabul etmezler.⁴⁶

Gelecekte bir yapay zekâ sisteminin nasıl bilinçli hale getirilebileceğine yahut insan bilincinin makinelerle nasıl yükleneceğine dair tatminkâr bir cevap bulunmamaktadır. Örneğin günümüzde yapay zekâyâ bir rengi açıklamak, kör doğan bir insana o rengi açıklamak gibi bir şey kabul edilmektedir.⁴⁷ Transhümanistlerin bu konudaki ümitleri ise gayet yeşildir. Bu yüzden onlar makinelerle bilinç kazandırma üzerine çalışmalarını hızla devam ettirmektedirler.⁴⁸

Sonuç olarak, bilinç üzerine yapılan felsefi ve bilimsel tartışmalar, insan zihninin doğası hakkındaki sorulara yanıt aramaya devam etmektedir. Bilincin insan evrimiyle ortaya çıktığını savunan görüş, zihinsel süreçleri biyolojik evrimin bir ürünü olarak ele alarak, bilinci diğer bilişsel işlevler gibi açıklamaya çalışır. Materyalist düşünürler ise bilinci, beyin tarafından üretilen fiziksel bir olgu olarak kabul ederek, doğaüstü açıklamalara ihtiyaç duymadan bilimsel bir çerçeve sunar. Buna karşılık, bilincin doğaüstü bir şekilde bedenle etkileştiğini öne süren görüş, zihnin maddeden bağımsız bir gerçeklik taşıdığına işaret eder. Son olarak, kuantum fiziği perspektifi, bilinci anlamının yolunun klasik fiziksel açıklamaların ötesine geçmekte olduğunu savunur.

⁴³ Nancy J. Woolf-Hameroff Stuart R., "A quantum approach to visual consciousness", *Trends in cognitive sciences* 5/11, 2001, 472-478, 472-473.

⁴⁴ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 71-72.

⁴⁵ Schneider, *Yapay Sen*, 43.

⁴⁶ Hamza Tzortzis, *Hakikatin İzinde*, çev. Bilal Tonyalı (İstanbul: Ekin Yayınları, 2022), 192.

⁴⁷ Tegmark, *Yaşam 3.0*, 394.

⁴⁸ Stanislas Dehaene, *Bilinç ve Beyin*, çev. Sibel Sevinç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 30.

Bu farklı yaklaşımlar, bilincin doğası ve kökeni hakkında farklı sorulara yanıt ararken, aynı zamanda bilimin sınırlarını da zorlamaktadır. Her bir görüş, bilincin karmaşıklığını anlama yolunda önemli katkılarda bulunsun da henüz kesin bir sonuca ulaşılmış değildir. Bu durum, bilincin anlaşılmasının insan bilgi birikiminin en büyük zorluklarından biri olduğunu ve gelecekte daha fazla araştırma ve tartışma gerektirdiğini göstermektedir.

4. Dijital Kimlik ve Sentetik Kişilik: Benlik Sorunu

İnsanın kendisiyle ilgili temsillerin tamamına ve kişinin algılama ve değerlendirme tarzına “benlik” denir.⁴⁹ Benlik, bireyin ruhsal yapısının bilinçli yönünü temsil eden ve onu dış dünyayla ilişkilendiren işlevsel bir yapıdır. İçgüdüsel dürtülerden farklı olarak, benlik zaman içerisinde deneyim ve öğrenme yoluyla gelişir ve olgunlaşır. Bilinç düzeyinde zihinsel işlevleri yönetirken, bilinçdışı süreçleri de denetleyerek bireyin davranışlarını uyumlu biçimde düzenler.⁵⁰

Bilinçli deneyimler hakkında düşündüğümüzde, bu deneyimlere sahip olan birinin mutlaka var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Yani, bir deneyimi deneyimleyen kişi olmadan o deneyimden bahsedilememektedir. Ayrıca, beden hareketleri söz konusu olduğunda da, eylemde bulunan bir kişinin var olduğu görülmektedir. Bu noktada, karar veren kişinin “benlik” olarak tanımlandığı söylenebilir.⁵¹ Akıl yürütme, yargıya varma, irade kullanma etkinlikleri bilinç sahibi benliği gerektirmektedir. Dolayısıyla bilincinde olunmayan ve herhangi bir benliğe sahip olmayan bir akıl yürütme ya da herhangi bir davranış mümkün değildir.⁵² Benlik, bilinçli deneyimde içsel dünyanın farkında olan içsel bir gözlemcidir.⁵³

William James, *Psikolojinin İlkeleri (The Principles of Psychology)* adlı eserinde benlik kavramını yalnızca bireyin bedeni ve zihinsel yetileriyle sınırlı olmayan, aynı zamanda bireyin kendisine ait olduğunu düşündüğü tüm nesneleri ve ilişkileri kapsayan geniş bir yapı olarak tanımlar.⁵⁴ Bu anlamda insana ait olan deneyimler ve hislere artı olarak, mümkün olan en geniş anlamda bir insanın benliği sadece onun bedenini ve ruhsal güçlerini değil ayrıca onun eşyaları, elbiseleri, anne-babası, eşi, çocukları, arkadaşları, eserleri, evi, toprakları, hayvanları, banka hesabı yani onun diye isimlendirilebildiği bütünün toplamını ifade eder. Bütün bunlar ona aynı benlik hissini verir. Eğer onlar büyür gelişirse başarı kazanmış gibi hissettirir, azalır ve kaybolursa da insana kendini üzgün, mutsuz hissettirir.⁵⁵ Dolayısıyla bir bilinç öznesine ilişkin bir kavram mevcutsa -ki böyle bir kavram vardır- bu, yalnızca bedensel ya da yalnızca gayri maddî bir varlığa indirgenemez. Dolayısıyla benlik kavramı, hem fiziksel hem de zihinsel nitelikleri bünyesinde barındıran bir varlık olarak değerlendirilmelidir. Daha açık bir ifadeyle, bilinç sahibi olan bu özne aynı zamanda fiziksel bir varlığa da sahiptir. Hem zihinsel hem de fiziksel özelliklere sahip olan bu tür varlıklara “benlik” adı verilir.⁵⁶

Transhümanizm açısından meseleye baktığımızda insanlığın gelişimi üzerine planlanan bazı projeler benlik problemi açısından birçok soruyu gündeme getirmektedir. Örneğin yapay bileşenler kullanarak kişinin sinir sisteminin işlevlerini yeniden üretmek teknolojik olarak mümkün müdür? Bu mümkünse, sonuç bilinçsiz bir otonom mu yoksa bilinçli bir insan mı olacak? Eğer sonuç bilinçli bir insansa, kendisi olacak mı?⁵⁷ Örneğin beyin işlevlerini artırma adına bir operasyon gerçekleştirilecek yahut beyne mikroçip yerleştirilecek insanın burada ilk soracağı soru “sonrasındaki kişi gerçekten ben olacak mıyım?” sorusudur.⁵⁸

⁴⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 66.

⁵⁰ O. A. Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1991), 17.

⁵¹ Blackmore, *Bilinç*, 79.

⁵² Taslaman, *Fitrat Delilleri*, 234.

⁵³ Tarlacı, *Bilinç*, 94.

⁵⁴ William James, *The Principles of Psychology*, (New York: Blackmask Online, 2000), 145.

⁵⁵ William James, *Bilinç Akışı*, çev. Celal Türer, Ramazan Yılmaz, Nihat Durmaz (Ankara: Fol Yayıncılık, 2021), 84.

⁵⁶ Shaffer, *Bilinç, Ruh ve Ötesi*, 91.

⁵⁷ Ralph Stefan Weir, “The Personal Identity Dilemma for Transhumanism”, *Philosophy*, 99/3, (2024), 351-377, 352.

⁵⁸ Schneider, *Yapay Sen*, 40-41.

Bilinç, zihin-beden veya benlik problemleri kimi zaman bedenden ayrı bir ruh inancı ile ilişkilendirilse de, bu problemleri açıklamak için mutlaka böyle bir inanca sahip olmak gerekmez. Zihin ve benlik üzerine farklı açıklamalar, ruh inancına başvurmadan da temellendirilebilmektedir. Fakat günümüzde bilim ve din arasındaki çatışmanın temel nedenlerinden biri ruh inancı ile ilgili olarak görülmektedir. Çünkü monist bilim insanlarına göre eğer bir kişi beynin yanında bir ruha sahipse bilimin bunu bulabilmesi gerekirdi. Fakat şu ana kadar bulamadı. Bu durum her ne kadar onları düalist bakış açısını reddetmeye yönlendirse de, mevcut ruhun hiçbir zaman bulunamayacağı anlamına da gelmemektedir.⁵⁹ Dolayısıyla benlik konusunda iki seçim hakkı sunulur; bunlardan biri benlik olarak hissettiklerimize ve bir ruha inanmaktır ya da ben gibi hissedildiğinde bunun sadece geçici bir yanılsama olduğunu kabul ederek yaşamaktır. Gerçek o ki ikinci seçenek insan için daha zor görülmektedir.⁶⁰

Zihin felsefesi düşünürü Zoltan Torey monist bir bakış açısıyla "benlik" olarak adlandırılan deneyimin madde dışı bir varlık değil, dil becerisine sahip beynimizin normal işleyişinin bir sonucu olduğunu öne sürer. Ona göre bir kişi konuşurken ya da düşünürken, bu süreç ölçülebilir fiziksel eylemler içerir ve bu eylemlerin sonuçları bilinçte yer alır. Bu süreçte, resimler ve düşünceler meydana gelir ve bunları oluşturan benlik hissi de ortaya çıkar. Yani, bir şey söylediğimizde ya da düşündüğümüzde, bu deneyimle birlikte "ben bunu söylüyorum" veya "ben bunu düşünüyorum" bilincinin farkında oluruz. Zamanla benliğimizin, eğilimleri, tercihleri ve özellikleri hakkında gözlemlerimizle zenginleştiğini görürüz. Bu özellikler, kişiliğimizi oluşturan tutarlı ve öngörülebilir bir davranış biçimi geliştirir.⁶¹ Bu anlamda Torey'e göre benlik, ne bir toplumsal yapı ne de içimizdeki bir etkin kişidir. Daha çok, konuşma veya düşünme ile ilgili olan içsel algılarımızın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir etkinlik hissidir. Yani, benlik, dışarıdan gelen etkilerle değil, kendi zihnimizde geliştirdiğimiz bir algıyla oluşan bir kimlik duygusudur.⁶²

Transhümanist düşünce de Torey'in ifade ettiği gibi monist bir ideoloji ile kişisel kimliği büyük ölçüde psikolojik veya fiziksel kalıplara indirger ve bu doğrultuda zihin yükleme ya da sinirsel artırımlar gibi teknolojilerin uygulanabilirliğini savunur. Ancak bu yaklaşım, kimliğin veya benliğin sürekliliği bağlamında önemli bir felsefî ikilem doğurmaktadır. Buna göre transhümanistler ya kimliğe dair revizyonist bir görüşü benimseyerek post-insan varoluşunun neden arzu edilir olduğunu açıklamalı ya da sezgisel kimlik anlayışını sürdürerek post-insan olarak hayatta kalmanın mümkünlüğünü temellendirmelidir. Her iki yaklaşım da ikna edici olmazsa, kişisel devamlılığı merkeze almayan alternatif bir transhümanist yaklaşım geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkar. Bu durum, transhümanizmin insan sonrası varoluşa dair etik temellerini yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır.⁶³

Revizyonist kişisel benlik görüşüne göre, bir kişinin kimliği sabit ve mutlak bir şey değil, tıpkı ulusların ya da gemilerin kimliği gibi zamanla değişebilen ve çeşitli bilişsel, duygusal, fizyolojik olaylara bağlı olarak şekillenen bir olgudur. Bu yaklaşıma göre, bir kişinin "aynı kişi" olarak kalıp kalmadığı sorusu, bu sürekliliklerin ne ölçüde korunduğuna ve bizim hangi ölçüde süreklilik talep ettiğimize bağlıdır. Örneğin, bir kişi beyninin sadece yarısıyla hayata dönerse, onun hâlâ "aynı kişi" olup olmadığını belirlemek, hangi kriterleri esas aldığımıza göre değişir ve bu karar büyük ölçüde keyfidir. Bu nedenle, kişisel kimlik sorusu revizyonist bakış açısından bakıldığında, aslında derin ontolojik bir mesele olmaktan çok, kavramsal ve dilsel bir tercihe dönüşür. Başka bir deyişle, yeterli bilgiye sahip olsak bile, "aynı kişi hâlâ var mı?" sorusu, belirli bir süreklilik düzeyini benlik için yeterli sayıp saymayacağımıza karar vermemize bağlıdır.⁶⁴ Dolayısıyla benliğin belirli süreçlere bağlı olması, onun herhangi bir teknolojik müdahale olmadan da değişebileceği anlamına gelmektedir. Transhümanist düşünce de bu bağlamda teknolojiye dayalı iyimser bir bakış açısını benimserken, bu yaklaşımın temelinde yer alan

⁵⁹ Blackmore, *Bilinç*, 80-81.

⁶⁰ Blackmore, *Bilinç*, 97.

⁶¹ Torey, *Bilinçli Zihin*, 136-138.

⁶² Torey, *Bilinçli Zihin*, 25-26.

⁶³ Weir, "The Personal Identity Dilemma for Transhumanism", 353.

⁶⁴ Weir, "The Personal Identity Dilemma for Transhumanism", 357.

felsefi ve antropolojik meseleleri yeterince eleştirel bir şekilde sorgulamamaktadır. Bu eleştirel derinlikten yoksunluk, transhümanist mantığın önemli bir zaafını oluşturmaktadır. İnsan özgürlüğünün anahtarı olarak teknolojik ilerlemeyi gören transhümanizm, buna karşın kişilik kavramını açık bir şekilde tanımlamaktan kaçınır. Bunun yerine, bireyi yalnızca bilgiye ve veriye değer veren, doğrusal ve indirgemeci bir öz bilinç anlayışıyla ele alan, dönüştürülmüş bir kartezyen yaklaşımı esas alır.⁶⁵ Bu nedenle benlik sorunu transhümanistler tarafından çoğu zaman teknik bir meseleye indirgenmektedir.

Monist ideolojinin motivasyonu ve “sonsuz niteliklere ulaşan kişiye” yaptığı görkemli çağrıyla⁶⁶ Ray Kurzweil’in transhümanist düşünce çerçevesinde geliştirdiği benlik anlayışı, geleneksel özcü yaklaşımlardan farklı olarak dinamik, dönüşebilir ve teknolojik müdahaleye açık bir yapı arz etmektedir. Nitekim böyle müdahalelerin imkânını düşünebilmek, zaten özcü benlik tasavvurunun ötesine geçmeyi gerektirmektedir Kurzweil’e göre benlik, sabit bir öz ya da metafizik bir gerçeklik olmaktan ziyade, bilişsel süreçlerin, deneyimlerin ve teknolojik etkileşimlerin sürekliliği içerisinde şekillenen bir bütünlüktür. Kurzweil “The singularity is near” adlı çalışmasında benliğin bütünlüğünün, parçalı dijital yaşantılar içinde yeniden inşa edilebileceğini ifade eder. Ona göre kim olduğumuzun tanımı, sadece biyolojik bedenimizle sınırlı değildir.⁶⁷ Kurzweil, insan zihninin işleyişini modelleyerek daha yüksek düzeyde zekâyâ sahip sistemler üretmenin mümkün olabileceğini ve böylelikle insan doğasının dönüştürülebileceğini ifade eder.⁶⁸ Sonuç olarak, Kurzweil’in benlik anlayışı, zihinsel sürekliliğe dayalı, dijitalleşmeyle yeniden inşa edilebilen ve insan-sonrası teknolojik dönüşümlerle evrimleşebilecek bir kimlik modeline işaret etmektedir.

Transhümanist Nick Bostrom da bu anlayışla, elde edilen posthuman varlıkların mevcut insanlardan bilişsel ve duygusal olarak çok daha üstün olabileceğini belirtir. Bu durum, benlik algısının da radikal bir şekilde değişebileceğini ve mevcut insan deneyimlerinin ötesine geçebileceğini ima eder.⁶⁹ Bostrom bu fikirlere ek olarak bireylerin kendi benliklerini ve kişiliklerini istedikleri yönde geliştirme hakkına sahip olmaları gerektiğini savunur. Bu, kişiliğin bireysel tercihler doğrultusunda da şekillendirilebileceği anlamına gelir.⁷⁰ Yuval Noah Harari, kullanılan teknolojilerle insan becerilerini, arzularını, kişiliklerini ve kimliklerini değiştirecek ve vücuttan ayrılamaz inorganik birtakım özelliklere sahip gerçek cyborglar olmanın eşiğinde olduğumuzu ifade eder.⁷¹ Böylelikle insan bilinci ve kimliği üzerine temelden etki eden dönüşümler meydana gelebilecektir. Harari’ye göre bu dönüşümler o kadar temelden olacaktır ki, bizzat “insan” kavramını bile sorgulatacak hale gelecektir.⁷²

Bilinç, benlik ve etik gibi konularda çalışmalar yapan Eric Dietrich, yukarıda bahsettiğimiz durumlara ek olarak, insan benliğinin ve kişiliğinin yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla dönüştürülmesini hem bir zorunluluk hem de bir etik sorumluluk olarak ele almaktadır. Ona göre insan türü açgözlülük, şiddet, kıskançlık ve benzeri ahlâkî zaafarla doludur. Bu zaafaların üstesinden gelmenin yolu, evrensel ahlâkî ilkelere göre programlanmış robotik varlıklar üretmekten geçmektedir.⁷³ Ancak bu noktada, transhümanizmin öz karşıtı gündemi dikkate alındığında, söz konusu evrensel ahlâkî ilkelerin kim tarafından ve hangi ölçütlere göre belirleneceği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle insanın tarihsel olarak başaramadığı bir erdemlilik formunun posthuman varlıklarda mümkün olup olmayacağı tartışmaya açık kalmaktadır.

Dietrich, bu sürecin sonunda insanların “demode ve gereksiz” hâle geleceğini ifade ederken⁷⁴, bir başka çalışmasında da makinelerin insanlara ait hayranlık, şaşkınlık ve anlam arayışı gibi temel içsel

⁶⁵ Robb Torseth, “Who Am I? Personhood and the Self-Defeating Epistemology of Transhumanism”, *Technology and Theology*, (2021), 19-36, 20.

⁶⁶ Torseth, “Who Am I? Personhood and the Self-Defeating Epistemology of Transhumanism”, 29.

⁶⁷ Ray Kurzweil, “The singularity is near”, *Ethics and emerging technologies*, (2005), 393-406, 398, 398.

⁶⁸ Kurzweil, “The singularity is near”, 394-396.

⁶⁹ Nick Bostrom, “Transhumanist values”, *Journal of philosophical research*, 30, (2005), 3-14, 5-6.

⁷⁰ Bostrom, “Transhumanist values”, 9-10.

⁷¹ Yuval Noah Harari, *Sapiens*, çev. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif yayınları, 2015), 396.

⁷² Harari, *Sapiens*, 404.

⁷³ Eric Dietrich, “Homo sapiens 2.0: why we should build the better robots of our nature”, *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 13/4, (2001), 323-328, 326.

⁷⁴ Dietrich, “Homo sapiens 2.0: why we should build the better robots of our nature”, 326.

deneyimlere sahip olmayacağını, dolayısıyla sanat ve bilimin de bu varlıklarla birlikte ortadan kalkacağını dile getirir.⁷⁵ Bu bağlamda Dietrich'in görüşleri, transhümanist ütopyaların görünürdeki faydacılığının arka planında, insan kişiliğini oluşturan niteliklerin ortadan kalkacağına ve anlam kaybının kaçınılmaz olacağına işaret eder. Çünkü insan benliği sadece bilişsel değil, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında insan gibi çok katmanlı bir yapının yerine işlevsel ama duyarsız bir yapay varlık getirilmesi, kişiliğin iyiyi de kötüyü de barındıran çok yönlülüğünü yok sayan, insanı taklit eden ama insanî olmayan varlıklara kapı açacaktır.

5. Sonuç

Transhümanizm, insanın sınırlarını aşma arzusunu teknoloji aracılığıyla somutlaştırarak oldukça iddialı ufuklar açsa da, zihin, bilinç ve benlik gibi felsefenin en temel meseleleri hâlen çözülmemiştir. Bu noktada zihnin dijital ortama aktarımıyla ölümsüzlüğün mümkün olacağına dair umutlar, mevcut belirsizlikler göz önünde bulundurulduğunda son derece tartışmalıdır. Zihnin mahiyetine dair kesin bir tanımın yapılamamış olması, bilincin dijital ortamlarda sürdürülebilirliğine ilişkin soru işaretleri ve benlik algısının teknolojik müdahaleler karşısında korunup korunamayacağına dair kuşku, transhümanist vizyonun önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, insan bedenine ilişkin mevcut maddeci yaklaşımlar, düalist kabulleri reddetse de, bilincin ve ruh olarak adlandırılan olgunun yalnızca beyindeki maddi süreçlerden türediğini ikna edici biçimde ortaya koymakta güçlük çekmektedir. Bu durum, transhümanist ideallerin rasyonel bir zemine taşınmasını daha da karmaşık hale getirmektedir. Öte yandan, kuantum bilinç gibi alternatif yaklaşımlar, söz konusu açmazlara yeni imkânlar sunmaya çalışmaktadır. Ancak bu teorilerin hem bilimsel hem de felsefi bağlamda daha sağlam dayanaklar geliştirmesi gerektiği de açıktır.

Dolayısıyla transhümanizmin geleceği, salt teknolojik vaatlerle sınırlı kalmayıp, insanın ne olduğu, hangi yönlerinin korunması gerektiği ve hangi ufuklara doğru evrilebileceği üzerine çok boyutlu bir düşünce zemini oluşturmasına bağlı görünmektedir. Bu bağlamda, insanın mahiyetine dair kadim felsefî tartışmalar ile günümüz bilimsel gelişmeleri arasında köprüler kurmak, transhümanist iddiaların meşruiyeti ve uygulanabilirliği açısından belirleyici olacaktır. Nihayetinde, transhümanizmin geleceğini, yalnızca teknolojinin ilerleme hızı değil, insanın kendisini nasıl tanımladığı ve bu tanımlı hangi değerler üzerine inşa ettiği belirleyecektir.

Finansman/ Grant Support

Bu çalışmanın Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2023-12181 proje numarasıyla desteklendiği beyan edilmiştir.

This work was supported by the Scientific Research Projects Coordination Unit under project number SDK-2023-12181.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Analysis: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Writing Up: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Kaynaklar

⁷⁵ Eric Dietrich, "After the humans are gone", *Douglas Engelbart Keynote Address, North American Computers and Philosophy Conference Rensselaer Polytechnic Institute, August 2006*, *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 19/1, (2007), 55–67, 56.

- Arvas, Serhat. *Dijital İşgal ve Transhümanizm*. İstanbul: Kudema Yayınları, 2022.
- Aydın, İsmail Hakkı. *Beyinler Arası İnternet*. İstanbul: Girdap Yayınları, 2021.
- Aydın, İsmail Hakkı. *İnsanlığın Geleceği*. İstanbul: Girdap Yayınları, 2021.
- Aydın, İsmail Hakkı. *Kuantik Çağ*. İstanbul: Girdap Yayınları, 2021.
- Blackmore, Susan. *Bilinç*. çev. Oğuz Akçelik. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Blackmore, Susan. *Bilinç Üzerine Konuşmalar*. çev. Seda Akbıyık. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Bostrom, Nick. "Transhumanist Values". *Journal of Philosophical Research* 30 (2005), 3-14.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Chalmers, David J. "Facing Up to the Problem of Consciousness". *Journal of Consciousness Studies* 2/3 (1995), 200-219.
- Chalmers, David J. "Is The Hard Problem of Consciousness Universal". *Journal of Consciousness Studies* 27/5-6, (2020), 227-257.
- Churchland, Patricia S. *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy*. Cambridge: MIT press, 2002.
- Dağdelen, Cengiz. *Post-hüman*. Konya: Tılsım Yayınları, 2021.
- Dehaene, Stanislas. *Bilinç ve Beyin*. çev. Sibel Sevinç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Descartes, Rene. *Duygular Ya Da Ruh Halleri*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021.
- Dietrich, Eric. "After The Humans Are Gone". *Douglas Engelbart Keynote Address, North American Computers and Philosophy Conference Rensselaer Polytechnic Institute August 2006*, *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 19/1 (2007), 55-67.
- Dietrich, Eric. "Homo Sapiens 2.0: Why We Should Build The Better Robots of our Nature". *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 13/4 (2001), 323-328.
- Doğan, Mehtap. *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi*. İstanbul: Çizgi yayınları, 2020.
- Gürün, O. A. *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1991.
- Hameroff, Stuart-Penrose, Roger. "Orchestrated Reduction Of Quantum Coherence in Brain Microtubules: A Model For Consciousness". *Mathematics And Computers in Simulation* 40/3-4 (1996), 453-480.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens*, çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif yayınları, 2015.
- Harmon, Amy. "Hoping to Transcend Death, via Cryonics". *The New York Times* (2015), A1-L.
- İmamoğlu, Tuncay-Yazoğlu, Ruhattin. "Bâbertî'nin Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri ve Önemi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2010), 35-45.
- İmamoğlu, Tuncay. "Modernizm Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 1-10.
- James, William. *Bilinç Akışı*. çev. Celal Türer, Ramazan Yılmaz, Nihat Durmaz. Ankara: Fol Yayıncılık, 2021.
- James, William. *The Principles of Psychology*. New York: Blackmask Online, 2000.
- Kurzweil, Ray. *İnsanlık 2.0*. çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Kurzweil, Ray. "The Singularity is Near". *Ethics and Emerging Technologies* (2005), 393-406.
- Lu, Huimin et al., "Brain Intelligence: Go Beyond Artificial Intelligence", *Mobile Networks and Applications* 23 (2018), 368-375.
- Searle, John, *Zihin Kısa Bir Giriş*, çev. Deniz Saraç. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.

- Schneider, Susan. *Yapay Sen*. çev. Tülay Tosun, İstanbul: Tellekt Yayınları, 2022.
- Shaffer, Jerome A. *Bilinç, Ruh ve Ötesi*, çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Tarlacı, Sultan. *Bilinç*. İstanbul: Destek Yayınları, 2022.
- Taslaman, Caner. *Fıtrat Delilleri*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2020.
- Tegmark, Max. *Yaşam 3.0*. çev. Ekin Can Göksoy. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021.
- Tononi, Giulio. et al. "Integrated Information Theory: From Consciousness To Its Physical Substrate". *Nature Reviews Neuroscience* 17/7 (2016), 450-461.
- Torey, Zoltan L. *Bilinçli Zihin*, çev. Ali Bucak. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2019.
- Torseth, Robb. "Who Am I? Personhood and the Self-Defeating Epistemology of Transhumanism". *Technology and Theology* (2021), 19-36.
- Tzortzis, Hamza. *Hakikatin İzinde*. çev. Bilal Tonyalı. İstanbul: Ekin Yayınları, 2022.
- Weir, Ralph Stefan. "The Personal Identity Dilemma for Transhumanism". *Philosophy* 99/3 (2024), 351-377.
- Westphal, Jonathan. *Zihin-Beden Problemi*, çev. Saliha Tuncer Erdem. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2020.
- Woolf, Nancy J.-Stuart R., Hameroff. "A Quantum Approach To Visual Consciousness". *Trends in Cognitive Sciences* 5/11 (2001), 472-478.